

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПАТРОНАЖ СІМЕЙ
З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ»**

Виконав:
студент Кор01-М 20z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Боярчук Тетяна Миколаївна

Керівник:
Михальська Ю.А.,
кандидат психологічних наук

Рецензент:
Докучина Т.О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський 2021 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПАТРОНАЖУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ	7
1.1. Сімейне виховання дитини з порушеннями інтелекту як соціально-педагогічна проблема.....	7
1.2. Сутність і зміст соціально-педагогічного патронажу	17
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПАТРОНАЖУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ	28
2.1. Організація та методика експериментального дослідження соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту	28
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	44
Висновки до другого розділу.....	54
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПАТРОНАЖУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ	55
3.1. Розробка моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту.....	55
3.2. Програма соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту.....	61
Висновки до третього розділу.....	71
ВИСНОВОК	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сім'я – найближче й перше соціальне оточення, у якому опиняється дитина. Поява дитини з порушеннями інтелекту діє на батьків пригнічуючи. Якщо народження дитини з типовим розвитком привносить у життя родини нову, невідчувану до цього насолоду людського буття – переживання почуттів радості, гордості, ніжності, то народження дитини з дефектом розцінюється як життєва катастрофа. Якщо виховати повноцінну дитину з типовим розвитком в наш час не дуже легко, то виховати дитину з проблемами в розвитку є особливо важким та відповідальним. Цю відповідальність батьки несуть перед своєю дитиною й суспільством. Якщо дитина, яка потребує особливого догляду, позбавлена правильного виховання, то вади посилюються, а сама дитина стає тяжким тягарем для сім'ї та суспільства.

Сім'я дитини з порушеннями інтелекту від самого народження стикається з комплексом соціальних проблем: культурних, психологічних, економічних, педагогічних. Це труднощі з отриманням превентивної психологічної та педагогічної допомоги; дефіцит інформації про хворобу та паталогічний стан дитини; обмежене пересування дитини та її доступ до об'єктів соціального оточення; навчання в інтернатному закладі або в спецшколі; порушення прав дитини з порушеннями інтелекту та ін.

Сім'я, що виховує дитину з порушеннями інтелекту, стикається з певними труднощами в процесі її навчання й виховання. Батькам життєво необхідне отримання адекватної інформації, поданої у відповідній формі, донесеної з урахуванням психологічних особливостей, емоційного стану кожної матері, кожного батька, інших членів сім'ї та родини в цілому. Інформація має стосуватися діагнозу, прогнозу й перспектив розвитку дитини, існуючих можливостей і наявних служб. Необхідна спеціальна робота з батьками для забезпечення різнобічної психологічної підтримки, у тому числі й з боку подібних сімей.

Аналіз психологічної, соціально-педагогічної, соціологічної, медичної літератури, літератури із соціальної роботи свідчить про наполегливі пошуки вченими й практиками умов і механізмів соціально-педагогічної роботи з дітьми з порушеннями інтелекту.

Так, у медичних і психіатричних працях вітчизняних і зарубіжних учених (О. Безрукова, А. Біне, Т. Власова, Р. Кравченко, , Н. Лур'є, Р. Майо, О. Мастюкова, А. Московкіна, М. Певзнер, С. Рубінштейн, Г. Сухарева, Л. Шипіцина тощо) ретельно й глибоко досліджено феномен порушення інтелекту, характеристика його різних ступенів, що є основним джерелом наукових знань соціального педагога про цей феномен.

У психології та соціальній психології достатньо широке висвітлення знайшли специфічні потреби дітей з порушеннями інтелекту, механізми психологічної та соціально-психологічної адаптації дитини з порушеннями інтелекту до соціальної дійсності. Тут ми спираємося на праці таких учених, як І. Беякова, Л. Виготський, Г. Єременко, Р. Кравченко, К. Лебединська, В. Лубовський, А. Лурія, А. Обухівська, М. Радченко, С. Рубінштейн та ін.

У сучасній соціально-педагогічній літературі та працях із соціальної роботи представлено проблеми соціально-педагогічної роботи з дітьми з порушеннями інтелекту та їхніми сім'ями, сучасних концепцій соціалізації дітей з порушеннями інтелекту, обґрунтування різних технологій, моделей, проектів роботи з такими дітьми на державному, регіональному, місцевому рівнях та в територіальній громаді. Провідними для нашого дослідження стали ідеї, розроблені в працях Н. Бастун, О. Безпалько, І. Зверєвої, Л. Зіборової, Р. Кравченко, І. Пінчук, В. Полтавець, О. Сагірової, Л. Сідельнік та багатьох інших. Технологія соціально-педагогічного патронажу розкрита в працях Л. Завацької, А. Капської, Н. Комарової, І. Миговича, Н. Трофімової та ін.

Аналіз праць зазначених вище вчених свідчить, з одного боку, про необхідність комплексного вирішення проблем дітей з порушеннями інтелекту їхніх сімей, зокрема соціально-педагогічних, а з іншого, – про

відсутність науково обґрунтованих механізмів взаємодії соціального педагога, соціального працівника й громади із сім'єю, де проживає дитина з порушеннями інтелекту.

Актуальність і недостатня розробленість вище зазначених питань зумовили вибір теми дипломної роботи магістра «**Соціально-педагогічний патронаж сімей з дітьми з порушеннями інтелекту**».

Мета дослідження полягає в теоретико-практичному обґрунтуванні та розробці моделі соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту.

Об'єкт дослідження: процес сімейного виховання дітей з порушеннями інтелекту.

Предмет дослідження: соціально-педагогічний патронаж сім'ї, що виховує дитину з порушеннями інтелекту.

Гіпотеза дослідження: соціально-педагогічний патронаж сімей з дітьми з порушеннями інтелекту набуде ефективності, якщо в основу його здійснення буде покладена модель, структурними елементами якої є: цільовий модуль (мета, завдання, результат патронажу); модуль взаємодії (об'єкти – суб'єкти соціально-педагогічного патронажу); змістовний модуль (комплексна програма соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту, що містить у собі програму підготовки фахівців різного профілю та волонтерів, програму підготовки батьків, індивідуальний план соціально-педагогічного патронажу); технологічний (діяльнісний) модуль (технологія соціально-педагогічного патронажу).

Для реалізації поставленої мети було окреслено такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретико-практичний аналіз проблеми соціально-педагогічного патронажу сім'ї, що виховує дитину з порушеннями інтелекту.
2. Експериментально дослідити проблему соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту.

3. Розробити модель та програму соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз (теоретичний, порівняльний) соціологічної, психологічної, соціально-педагогічної, медичної, правової літератури для розкриття феномена розумової відсталості, сутності й змісту соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту; *емпіричні* – соціально-педагогічний експеримент з метою перевірки висунутої гіпотези; спостереження, бесіда, інтерв'ювання, анкетування, вивчення документації та продуктів діяльності, статистичні методи для обробки й інтерпретації результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Головницька спеціальна школа «Центр освіта» Волинської обласної ради.

Теоретична значущість полягає у з'ясуванні теоретико-практичних аспектів проблеми соціально-педагогічного патронажу сім'ї, що виховує дитину з порушеннями інтелекту.

Практичне значення полягає в експериментальному дослідженні проблеми соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту; розробці моделі та програми соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Особливості соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту».

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВОК

Теоретико-практичне вивчення проблеми соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту дав нам змогу сформулювати наступні висновки.

Дослідження теоретичних засад соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту дозволило нам зробити низку висновків узагальнювального характеру.

Розуміння індивідуальних та специфічних потреб дітей з порушеннями інтелекту дає можливість організувати адекватну допомогу для її найкращого розвитку та благополуччя. Якщо в державі правильно та в достатній мірі організувати систему навчання, захисту та підтримки дітей з порушеннями інтелекту, їхні можливості можуть бути значно підвищені, а ступінь дезадаптації зведений для мінімуму.

До особливостей сімейного виховання дітей з порушеннями інтелекту належать: соціальні й психолого-педагогічні особливості батьків дитини з порушеннями інтелекту; специфічні соціальні, фізіологічні й психолого-педагогічні симптоми дітей; характер взаємодії батьків і дітей.

До основних проблем, з якими стикається сім'я при вихованні дитини з порушеннями інтелекту, можна віднести: соціальну ізоляцію сім'ї; проблеми спілкування, організації дозвілля та відпочинку; реалізації творчих здібностей; набуття освіти як загальної, так і професійної; отримання інформації, медичної, психологічної, соціально-педагогічної допомоги; догляду, обслуговування та ін.

Основою соціально-педагогічної роботи з дітьми з порушеннями інтелекту та їхніми сім'ями повинні бути знання теоретичних основ розумової відсталості, специфічних потреб дітей з порушеннями інтелекту та способів їх задоволення, особливостей сімейного виховання дітей з порушеннями інтелекту різного віку, що й стало змістом цього підрозділу дослідження.

Водночас аналіз літератури дозволив висвітлити низку сучасних теоретичних і практичних, соціально-педагогічних проблем, поки не розв'язаних на рівні педагогічної науки: по-перше, це проблема ролі й місця соціального педагога / соціального працівника в допомозі сім'ї у вихованні дитини з розумовою відсталістю; по-друге, це проблема визначення сутності й змісту соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту; по-третє, потребує розробки модель соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту.

Соціальний педагог повинен мати комплексну теоретичну підготовку й практичні навички, що дають йому змогу розумітися на великій кількості проблем, уміти виконувати конкретну роботу, а також володіти певним набором методик для надання соціальної допомоги й підтримки сім'ї, що виховує дитину з порушеннями інтелекту.

Емпіричне вивчення особливостей соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту передбачало послідовне виконання етапів констатувального дослідження, зокрема: 1 етап – використання Діагностичної карти задоволеності потреб дитини з порушеннями інтелекту в сім'ї; 2 етап – впровадження методики визначення загального індекса задоволеності Н. Кузьміної. Діагностичне дослідження проводилося на базі Головницької спеціальної школи «Центр освіта» Волинської обласної ради.

Рівень задоволеності потреб дитини з порушеннями інтелекту та її сім'ї залежить не стільки від низької матеріальної забезпеченості родини, скільки від неможливості цей рівень підвищити через постійне перебування одного з батьків удома; не стільки від нездатності дитини до задоволення власних фізіологічних потреб, скільки від відсутності спеціально організованих занять, спрямованих на розвиток у них навичок самообслуговування. Вивчення нами сімей показав різний рівень захищеності дітей залежно від матеріальної забезпеченості родини. Матеріально забезпечені родини мають можливість найняти гувернера, придбати путівку для санаторно-курортного лікування, сплатити відвідування гуртків, занять для набуття навичок

самообслуговування. Тобто вони самі забезпечують комплексний захист дитині – медичний, матеріальний, правовий, психолого-педагогічний тощо. Незабезпечені родини дуже потребують цього комплексного захисту з боку держави.

Практичний аналіз особливостей соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту дав нам змогу розробити: модель соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту складається з трьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених модулів: цільовий модуль (мета, завдання, результат патронажу); модуль взаємодії (об'єкти – суб'єкти соціально-педагогічного патронажу); змістовний модуль (комплексна програма соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту, що містить у собі програму підготовки фахівців різного профілю та волонтерів, програму підготовки батьків, індивідуальний план соціально-педагогічного патронажу).

На підставі змістовного модуля розроблено комплексну програму соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту. Вона складається з трьох блоків: програми підготовки фахівців різного профілю та волонтерів до роботи з дітьми з порушеннями інтелекту та їхніми сім'ями в громаді; програми підготовки батьків до виховання дитини з порушеннями інтелекту в сім'ї; індивідуального плану соціально-педагогічного патронажу сім'ї з дитиною з порушеннями інтелекту. Зміст і структура програми спрямовані на вирішення проблем, визначених нами на підставі діагностики й аналізу реальної практики виховання дитини з порушеннями інтелекту в сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 368 с.
2. Актуальные проблемы психологического сопровождения беременных группы риска и семей в ситуации рождения младенца с особыми потребностями : сб. науч. ст. / под ред. Ю. А. Разенковой. М. : Полиграфсервис, 2003. 240 с.
3. Басилова Т. А. Воспитание в семье ребенка раннего возраста со сложным или множественным нарушением. *Дефектология*. 1996. № 3. С. 47-55.
4. Бастун Н. А. «Ненаучувані діти» : право на освіту. *Соц. робота в Україні: теорія і практика*. 2004. № 3. С. 71- 90.
5. Бастун Н. А. Про вплив інвалідності дитини на душевний стан рідних . *Гуртом проти біди. Корисні поради, адреси, довідкові та інформаційні матеріали для фахівців та бітьків міста Києва, які опікують дітей і молодь з особливими потребами*. Вид. 3-тє, перероб. і доп. К. : Благод. тов-во «Джерела», 2001. С. 6 - 10.
6. Бастун Н. Діти і молодь із розумовою недостатністю в Україні та в світі. *Соц. політика і соц. робота*. 1997. № 2, 3 (3, 4). С. 83 - 94.
7. Бгажнокова И. М. Психология умственно отсталого школьника. М. : Просвещение, 1987. 93 с.
8. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. К. : Логос, 2003. 134 с.
9. Белова О. Соціально-педагогічний патронат у системі спеціальної та корекційної освіти і виховання. *Соц. педагог*. 2007. № 3. С. 13- 25.
10. Белова О. Соціально-педагогічний патронат у системі спеціальної та корекційної освіти і виховання. *Соц. педагог*. 2007. № 4. С. 11 - 14.

11. Борякова Н. Ю. Педагогические системы обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии : учеб. пособие для студентов педвузов. М. : Астрель, 2008. 224 с.
12. Боярова О. Сімейне виховання – запорука психічного здоров'я дитини. *Психолог*. 2006. № 2 – 3 (194 – 195). С. 21 - 23.
13. Випускник : метод. посіб. за програмою післяшк. навчання для розумово відсталих інвалідів / за ред. О. В. Балабіна, В. М. Бортничук, Л.Д. Савченко ; під заг. ред. Р. І. Кравченко. Вид. 2-ге, перероб. і доп. К. : Благод. тов-во «Джерела», 2002. 352 с.
14. Виховання дітей з особливими потребами в сім'ї : метод. рек. / авт.-упоряд. Іванова І. Б. К. : УДЦССМ, 1998. 84 с.
15. Гаврилов О. В. Психолого-педагогічні умови формування соціальної поведінки глибоко дітей з порушеннями інтелекту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.08 „Спеціальна психологія” К., 1998. 17 с.
16. Гаврилушкина О. П. Воспитание и обучение умственно отсталых дошкольников : кн. для воспитателя. М. : Просвещение, 1985. 72 с.
17. Гончар Л. К. Соціальні послуги на рівні громади для людей з розумовою відсталістю : посіб. для дистанц. Навчання. К. : Благод. тов-во «Джерела», 2004. 80 с.
18. Грабовенко Н. В. Обґрунтування змісту і форм соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з порушеннями інтелекту, в умовах реабілітаційних центрів. *Соц. педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 3. С. 60 - 66.
19. Грабовенко Н. В. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що виховують дітей з порушеннями інтелекту, в умовах реабілітаційного центру : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. К., 2008. 248 с.
20. Гуртом проти біди. Корисні поради, адреси, довідкові та інформаційні матеріали для фахівців та бітьків міста Києва, які опікують дітей і молодь з особливими потребами. Вид. 3-тє, перероб. і доп. / за ред.

Р. І. Кравченко, Н. А. Бастун, Н. В. Майорова. К. : ВПВ УкрІНТЕІ, 2001.103 с.

21. Данько Ю. Сімейні чинники деінституалізації осіб із розумовою відсталістю. *Соц. політика і соц. робота*. 2006. № 2- 3 (34- 35). С. 49 - 60.

22. Дошинка Н. Діти, які мають особливості психофізичного розвитку. *Психолог*. 2004. № 44 (140). С. 22 - 27.

23. Дураклевич І. Інтеграція підлітка з особливими потребами в суспільство. *Психолог*. 2005. № 17. С. 12- 17.

24. Душа до душі: розповідають матері дітей з особливими потребами / під ред. С. В. Гребеннікової, Н. В. Майорової. К. : Дредноут, 2004. 56 с.

25. Єременко Г. О. Проблеми сім'ї з неповносправною дитиною та психологічна допомога. *Соц. робота в Україні: теорія і практика*. 2003. № 3. С. 160 - 164.

26. Єременко І. В. Соціальний супровід дітей з особливими потребами. *Соц. робота в Україні: теорія і практика*. 2004. № 1. С. 110 - 114.

27. Жмир В. Дослідження кризових ситуацій та шляхів їх подолання в сім'ях інвалідів із психічними захворюваннями. *Соц. політика і соц. робота*. 1999. № 3, 4. С. 100 - 125.

28. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. для ВНЗ. К. : Вид. дім «Слово», 2008. 240 с.

29. Зиглер Е. Розуміння розумової відсталості. К. : Сфера, 2001. 360с.

30. Зіборова Л. Життя матері дитини-інваліда в соціумі. Проблеми й шляхи їх розв'язання. *Соц. політика і соц. робота*. 1997. № 3, 4. С. 18 - 34.

31. Іванова І. Б. Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами в системі соціальних служб для молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». К., 1998. 17 с.

32. Іванова І. Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. К. : Логос, 2000. 87 с.
33. Іванова І. Б. Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами в системі соціальних служб для молоді : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Іванова Ірина Борисівна. К., 1998. 174 с.
34. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / авт.-упоряд. : О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та ін. ; за заг. ред. : І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко. К. : Фенікс, 2007. 528 с.
35. Казаннікова О. В. Проблема соціалізації дітей з обмеженими розумовими можливостями (аналіз діяльності центру реабілітації дітей-інвалідів м. Херсона). *Практ. психологія та соц. робота*. 2001. № 8. С. 40 - 41.
36. Калюжна І. Сімейні стратегії подолання кризи при вихованні дитини з інтелектуальною недостатністю. *Соц. політика і соц. робота*. 2005. № 3. С. 125 - 137.
37. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. К. : УДЦССМ, 2001. 220 с.
38. Караман О. Л. Соціально-педагогічні умови захисту дитинства в діяльності загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2002. 286 с.
39. Кобильченко В. Виховання дитини з психофізичними проблемами в сім'ї. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*. К. : Контекст, 2000. 336 с.
40. Комарова Н. М. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання. К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2006. 92 с.
41. Кравченко Р. І. Інноваційна соціальна служба підтримки батьків, котрі виховують дитину з особливими потребами. *Інновації у соціальних службах : навч.-метод. посіб.* К. : Унів. тов-во «Пульсари», 2002. 168 с.

42. Ляшенко В. І. Формування життєвої компетентності дітей-інвалідів у центрах ранньої соціальної реабілітації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Херсон, 2004. 277 с.
43. Мастюкова Е. М. Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 408 с.
44. Нижник Л. Допомога дітям з особливими потребами. К. : Ред. загальнопед. газ., 2004. 120 с.
45. Обучение детей с нарушениями интеллектуального развития: (Олигофренопедагогика) : учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / под. ред. Б. П. Пузанов, Н. П. Коняева, Б. Б. Горскин и др. ; под ред. Б. П. Пузанова. М. : Изд. центр «Академия», 2003. 272 с.
46. Основи батьківської компетентності : навч. посіб. / упоряд. : Т. Г. Веретено, І. Д. Зверева, Н. Ю. Шевченко ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої. К. : Наук. світ, 2006. 156 с.
47. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / за заг. ред. І. Д. Зверєвої ; авт. : І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко, І. Саммон К. : Держсоцслужба, 2007. 144 с.
48. Петрович В. Особливості організації та функціонування групи взаємодопомоги батьків дітей з особливими потребами. *Проблеми педагогічних технологій*. Луцьк, 2002. №2. С. 113 - 121.
49. Пінчукова Л. О. Робота з батьками інвалідів. *Психолог*. 2002. лют. № 8 (8). С. 31.
50. Попередження ранньої інституалізації дітей із синдромом Дауна віком до п'яти років : метод. рек. для фахівців / під ред. Бастун Н. А., Кравченко Р. І. К. : Благодійне тов-во допомоги інвалідам та особам з інтелектуальною недостатністю «Джерела», 2002. 166 с.
51. Раєвська Я.М. Сутність та специфіка соціально-педагогічної роботи з дітьми з порушеннями інтелекту. *Людина і сучасне суспільство : проблеми педагогіки та психології* : збірник тез наукових робіт учасників

міжнародної науково-практичної конференції: Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота». 2013. С. 31-37.

52. Репнова Т. Соціальний патронаж сім'ї. Модель роботи соціального педагога у навчальному закладі. *Соціальний педагог* / упоряд. : Т. Шаповал, Т. Гончаренко. К. : Вид. дім «Шкіл. Світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. С. 45 - 60.

53. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінгів курс для спеціалістів соціальної сфери / авт.-упоряд. : В. Г. Головатий, А. В. Калініна, О. А. Виноградова ; за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. К. : Основа-Принт, 2007. 128 с.

54. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2111 «Дефектология» 3-е изд., перераб. и доп. М. : Просвещение, 1986. 192 с.

55. Сідельнік Л. Як захистити дитину з розумовою відсталістю у ході надання освітніх та соціальних послуг : навч.-метод. посіб. для корекційних педагогів та соціальних працівників / за ред. Л. Сідельнік, Р. Кравченко, Л. Гончар. К. : Благод. тов-во «Джерела», 2006. 64 с.

56. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. К. : Центр учб. л-ри, 2008. 336 с.

57. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / за ред. І. Д. Звереві. К. : Центр навч. л-ри, 2006. 316 с.

58. Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями : метод. рек. / авт.-упоряд. Безпалько О. В., Губарева Т. Г. – К. : Логос, 2002. – 48 с.

59. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / за ред. І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. ; за заг. ред. : І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонова. К. : Наук. світ, 2003. 233 с.

60. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді : метод. посіб. / за ред. С. В. Толстоухова,

О. О. Яременко, О. В. Вакуленко та ін. К. : ДЦССМ, Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.

61. Шевчук О. Перші кроки програми делегування повноважень соціального працівника батькам, які виховують дитину з функціональними обмеженнями. *Соц. політика і соц. робота*. 2001. № 3 (19). С. 74 - 86.